

Pannon panoráma

SZOCIOGRÁFIA – KÁRPÁT-MEDENCEI KÖRKÉP. TANULMÁNYKÖTET, SZERK. LETENYEI LÁSZLÓ, TAMÁSKA MÁTÉ

2018-ban a Gondolat Kiadó jóvoltából két konferenciakötettel is gyarapodott a(z) egyébként túlírtnak bajosan mondható) honi szociográfiatörténeti irodalom. Tóth Pál Péter szerkesztésében jelent meg a Politikatörténeti Intézetben 2016 májusában megrendezett *A magyar szociográfia a 20–21. században* című tanácskozás írott változata, míg a Budapesti Corvinus Egyetemen 2017 márciusában (Tóth Pál aktív közreműködésével) megtartott konferencia anyagát, írásunk tárgyát, *Szociográfia – Kárpát-medencei körkép* címmel szerkesztette kötetbe Letenyei László és Tamáska Máté.

A százharminc oldalas kiadványban az anyaországi falukutatás történetét Őrszigethy Erzsébet bevezető tanulmánya foglalja össze, időben és térben egyaránt kitágítva a trianoni Magyarország kereteit. A Bél Mátyástól napjainkig ívelő áttekintés politikatörténeti korszakok szerint, sok adatot mozgósítva, s csupán némi pontatlansággal (ilyen a debreceni és a sárospataki falukutatás értékelése, illetve a vármegyei szociális tanácsadók datálása) mutatja be a műfaj honi historikumát. Szabó Zoltán „ajtónyitó” munkájának, vagyis *A tardi helyzetek* különböző kiadásait szemügyre véve az írók és a hatalom igencsak változékony kapcsolattörténetét is sikerült kiválóan szemléltetnie a szerzőnek. Legalábbis a két világháború közti időszakra vonatkozóan. Hiszen később, a kommunista diktatúrában nem azért került háttérbe a szociográfia, mert „akik a munkások sorsát a szívükön viselték, politikusok lettek” (28.), hanem mert a Horthy-korszakban „destruktívként” számon tartott szociológia immáron „burzsoá áltudománynak” minősítettet, a valóságfeltárára pedig még ennyi igény sem mutatkozott (a hatalom részéről legalábbis). Az sem különösen meglepő, hogy a Kádár-korszakban újraindított *Magyarország felfedezése* sorozat szociográfiáiban „nemigen esik szó a parasztságról” (29.), hiszen az erőszakos tévesztés következtében ekkor tűnik el (persze korántsem nyomtalanul) a hagyományos paraszti kultúra. A fejezet meglehetősen borús jövőképpel, a dilettáns helytörténetírás és az újságírók „halovány társadalomrajzának” (32.) emlegetésével zárul, nem említve a gyökeresen megváltozott mediális viszonyok kínálta esetleges lehetőségeket, alkalmazkodási módokat (például az internetes blogokat).

A kötet földrajzi bontásban veszi sorra a Kárpát-medence szociográfiai műhelyeit; az anyaország után elsőként Felvidékre kalauzolva el az olvasót. Bár a szerkesztők már a bevezetőben leszögezték: nem volt céljuk „valamiféle monografikus összegzést vagy módszeres összevetést adni” (10.), azért magát a szerkesztői munkát kár volt megspórolni. Végh László négy és féloldalas írása (*Szociográfiai műhelyek Szlovákiában*) ugyanis jól érezhetően maga az előadásszöveg, benne az élőbeszéd hamisítatlan, ám papíron igen szerencsétlenül ható fordulataival (pl. „A pinci tábor résztvevői között volt az egyetemi hallgató Faragó Tamás is, aki nálatok ma egyetemi tanár”, 38.). Az egyébként érdekes témájú – főképp Anton Štefánek szociológiai professzor munkásságát taglaló – rövidke írás értelmetlen(ül hagyott) mondatainak idézése helyett több izgalmat ígér *A felvidéki magyarság iden-*

titásválsága és ennek szociográfiai megjelenítése című fejezet, jóllehet Kövesdi Károly előrebocsátotta: csupán „reflexiókat” (42.) kíván adni, mivel nem filológus, és a szociográfiával sem foglalkozott behatóan. Ennek ellenére, bepillantást engedve a Sarló mozgalom működésébe, valamint Fábry Zoltán és Jankovics Marcell tevékenységébe, majd végigzongorázva az 1945 utáni időszak főbb szerzőit és napjaink műhelyeit, úgy tűnik, a feszes szöveg mögött komoly ismeretanyag húzódik meg. A felvidéki költő-újságíró hasonlóan borús képet fest saját koráról, mint Őrszigethy, ám ez nála nem csupán a (felvidéki) szociográfiára, de magára a felvidéki magyarságra is vonatkozik. Ezért zárszó gyanánt – szociografikus gesztussal – a „beteg” megismerését tűzi ki célul, s „lehetséges kutatási területeket” (48.) vázol fel.

Sajátos helyet foglal el a kötetben Hires-László Kornélia kárpátaljai tanulmánya, mely regionális szociográfiatörténet helyett egy tudományos kutatásokon nyugvó kortárs szociográfiát kínál az olvasóknak. Hires-László a beregszászi járás lakosságának megélhetési stratégiáiról szólva külön tárgyalja a 2013 előtti és utáni időszakot, mivel Ukrajna destabilizálódása a helyi magyar lakosság szempontjából annak ellenére mérföldkőnek tekinthető, hogy „az alkalmazkodó kárpátaljaiak” nem hallatták hangjukat a „politikai káosz ellen tiltakozó felvonulásokon és lázadásokon” (67.). A történeti kitekintéssel ellátott, ábrával és térképpel színesített tanulmány konklúziója szerint a kettős állampolgárság lehetősége az utóbbi években immáron önkéntelenül is a sorkatonaság előli elvándorlást szolgálja, amit a nagyfokú korrupció, a vállalkozásellenesség, illetve „a nacionalista ukrán nemzetépítés” (58.) tovább erősít. Akik maradnak, alighanem továbbra is háztájival és fusizással egészítik ki a jobbára csupán a nyugdíjalap miatt fenntartott állami munkahelyükből húzott fizetésüket, derül ki az összefoglalásból.

Mivel Cseke Péter és Rostás Zoltán is hosszú idő óta foglalkozik a romániai falukutatással, nem különösebben meglepő, hogy az Erdélyt tárgyaló fejezet kiemelkedik a kötetből elének táruló Kárpát-medencei szociografikus körképéből. Tegyük hozzá: a tárgyalás színvonala összefüggésben van magának a tárgynak a színvonalával, hiszen az utódállamokban folytatott falukutatás közül kétségkívül az erdélyi volt a legsokoldalúbb, legkiterjedtebb, s legnívósabb. Cseke Péter, aki mindezt önálló monográfiában részletezte korábban, ezúttal a jelenség eszmetörténeti hátterét vette górcső alá. Írásából nyilvánvalóvá válik, hogy az anyaországgal a két világháború közt intenzíven ápolat kapcsolatrendszer, illetve az ezekből fakadó hatásmechanizmusok még egy olyan erős regionális identitású tájegység kulturális közegét is képesek voltak megtermékenyíteni, mint amilyen Erdély volt. A saját formák kimunkálásához persze fórumok szükségeltettek – ilyen volt többek között a *Korunk*, a *Hitel*, az *Erdélyi Helikon* vagy éppen az Erdélyi Fiatalok kérdőíves falumunkát folytató műhelye. A tartalomról egyrészt a Venczel József vezette tudományos tájkatatók, másrészt formátumos írók – például Balázs Ferenc, Böződi György vagy éppen Tamási Áron – gondoskodtak. Ám az erdélyiek nem csupán nyugatra vetették vigyázó szemüket, de az új hatalmi központból érkező impulzusokra is élénken rezonáltak. Volt is mire, hiszen Dimitrie Gusti professzor a régió legkomolyabb falukutató csoportját keltette életre bukaresti monografikus szociológusaijával. Rostás Zoltán legfrissebb román szakirodalomból is bőségesen merítő írásából megismerhetjük az elméletalkotó, a gyakorlati falukutató és a – ma úgy

mondanánk – „projektmenedzser” Gustit, aki tudatosan felépített csapatával a húszas évek közepétől a romániai falvak szisztematikus feltárására vállalkozott. Erre meg is volt minden lehetősége, mivel Bukarestben már 1930-ban egyetemi tantárggyá avanszált a monografikus módszer, a miniszteri székbe emelkedő falukutató professzor pedig komoly pénzek felett diszponált. Munkásságát nemcsak Venczel József és Demeter Béla csodálta a román fővárosban (utóbbi az Erdélyi Fialatok faluszemináriumának elnöke lett), de az évtized közepén Németh László, Keresztury Dezső és Boldizsár Iván is szükségét érezte tiszteletét tenni Gustinál és tanítványainál. A nagypolitikai fejlemények aztán hamarjában elfojtották ezeket a kapcsolati csírákat, majd a királyi diktatúra idején hatalma csúcsára jutó professzor sorsa 1945 után az elhallgattatás lett (legalábbis a hatvanas évek közepéig). Azt, hogy minek volt köszönhető magyar részről a nyitottság Gusti iránt, már Veres Valér tanulmányából tudhatjuk meg, aki az erdélyi terepkutatások hagyományát változta fel dolgozatában. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi docense a kortárs terepmunka látószögéből tekint erre a hagyományrendszerre, nem palástolva a ma már követhetetlen elemeket sem. A 2015-ös gyergyócsofalvai falukutató tábor bemutatásával ugyanakkor képet kaphatunk az életképes, határokon átívelő tradíciókról, s az olyan – nagyon is aktuális – perspektívákról, mint például a „fesztiválkutatás” (102.).

A könyv utolsó nagyfejezete a Vajdasággal foglalkozik. Elsőként Kollár Árpád tekinti át az *Új Symposion* folyóirat és a Szenteleky Kornél nevével fémjelzett *couleur locale* kapcsolatát. Az utóbbi motívumrendszer által kínált regionális identitásstratégia egyrészt elfogadta az 1920 utáni új hatalmi helyzetet, másrészt arra sarkallta a kisebbségi létbe szorult vajdasági alkotókat, hogy műveikkel környezetük „geopszichológiai jellemzőit” (110.) tükrözzék. Mindez 1945 után a szocialista realizmus számára is vállalható minta volt. A hatvanas évek közepén azonban az *Új Symposion* köré csoportosuló, „marxizmus, titoizmus, szocialista forradalmiság szellemiségében szocializálódott” (115.) fiatal írók már a jugoszláv irodalomban képzelték el a helyi magyar kultúrát, méghozzá „provinciális bezárkózottság” és „templomtorony-perspektíva” (114.) nélkül. Szerencsésebb lett volna, ha Vékás János tanulmánya (*Szociográfia a Vajdaságban*) megelőzi Kollárét, mivel előbbi (értelemszerűen) jobban kontextualizálja a délvidéki tendenciákat. Megtudhatjuk belőle azt is, hogy az *Új Symposion* modernsége éppúgy a Tito-féle hatvanas évekbeli relatív nyitottság reakciója volt, mint ahogyan az általuk szapult *Híd* folyóirat szociográfiai pályázata is innen eredeztethetőek. Elgondolkodtató, hogy a vasfüggöny leomlása után éppen ez a bizonyos politikai „körülmeny” (132.) hiányzott a Bori Imre által kezdeményezett vajdasági szociográfiai műhely valóságfeltáró eredményeihez. Hiszen – tehetjük hozzá – a magyar szociográfusok valóban olyankor alkottak maradandót, amikor a politikai élet is megpezdült; gondoljunk akár a polgári radikálisok századelős teljesítményére, a harmincas évek reformőrületében fogant nagyszociográfiaiakra, vagy a mechanizmusreform megindításának évében reaktivált *Magyarország felfedezése* sorozatra. (Utóbbi vállalkozás csúcsteljesítményeiről a körkép végén közölt negyvenoldalas kiállítási anyag tájékoztat.)

A kötetet letéve vegyes érzéseink lehetnek. Egyrészt öröndetes sok alapos, értekes és témába vágó tanulmányt egyben látni, másrészt a teljesen esetleges hivat-

kozási megoldások és az igencsak problémás szöveggondozás arra figyelmeztet: a szerkesztői munka nem a beérkezett szövegek összemásolását jelenti. A könyvben publikáló szerzők többsége mindenesetre felnőtt a feladathoz, s ekképp a honi szociográfiatörténeti irodalom egy újabb megkerülhetetlen darabbal gazdagodott. (*Gondolat*)

BARTHA ÁKOS

Tétova útkeresés

A MAGYAR SZOCIOGRÁFIA A 20–21. SZÁZADBAN, SZERK. TÓTH PÁL PÉTER

Virágzó meggyfa hívogat olvasásra a szépen megtervezett borítón, azt sejtetve, hogy e kötetből láttelelet kaphatunk a mives hagyományokkal bíró magyar szociográfia múltjáról, jelenéről s tán jövőjéről is. A könyv a *Magyarország felfedezése* sorozatban látott napvilágot, igaz, lemaradt a sorszámozás, és a korábban megjelent művek felsorolása is hiányzik, ami némi bizonytalanságot sugall. Az itt olvasható tanulmányok a Politikátörténeti Intézet 2016. májusi konferenciáján elhangzott előadások írott változatai. Sajnos nem csupán a külső jegyek, hanem a tartalmi eklekticizmus is azt erősíti bennünk, hogy nemes szándékú, ám nem igazán végiggondolt és nem jól kivitelezett vállalkozással van dolgunk.

A *Bevezetést* jegyző Tóth Pál Péter a hazai szociográfiai hagyomány elismert kutatója, egyenesen úgy fogalmaz: „oly sok minden, ami 1990 előtt fontos volt számunkra, így a szociográfia is háttérbe szorult, jelentéktelenné vált, és többé-kevésbé feledésbe is merült”. Mi több, az általa vezetett Magyarország Felfedezése Alapítványról is csak mint „többé-kevésbé álomba merült” intézményről esik szó. Ez mindenképpen dicséretes (ön)kritika, ám kissé túlságosan is negatív. Hiszen a szociográfiai kutatások kiváló oka nem csupán a válságtudat, hanem az e válság leküzdésébe, vagy legalábbis megismerésébe vetett hit. E nélkül sem a polgári radikálisok első kísérletei, sem a népi mozgalom szociográfiai írásai, sem az 1970-es évektől újrainduló *Magyarország felfedezése* sorozat kötetei nem születtek volna meg.

A válság, az egy helyben toporgás érzését erősíti a nyitó tanulmány, amelyet Szelényi Iván jegyzett. A jeles szerző tanulságosan villantja fel, hogyan váltogatta egymást a magyar történelemben a szociológia és a szociográfia, érzékeltetve, hogy mikor melyik művelését tette lehetővé az adott politikai rendszer. Ezt természetesen megközelítésnek tartom, mert nem ragad le a két „szocio” egymással szembeni bizalmatlanságánál, féltékenykedésénél, hiszen tisztában van a kontextus fontosságával. Ezt az erényt sajnos nem mondhatjuk el a kötet mindegyik szerzőjéről. Abból a szempontból is figyelemre méltó Szelényi írása, hogy a magyar glóbusztól eltávolodva általában beszél a szociológia válságáról, amelyet három szemponttal indokol: 1. Összeomlott a hagyományos kutatási módszertan. 2. Elméleti zűrzavar uralkodott el a tudományágon belül. 3. A szociológia elvesztette társadalmi küldetésstudatát. A krízisből voltaképpen logikusan következik a gyógyítás, s erre Szelényi Iván a következő receptet ajánlja: a kísérletek és az internet felé nyi-